

PROGRAM SPOLJNE POLITIKE ILIJE GARAŠANINA NA KONCU 1844. GOD.*

Načertanije, the secret foreign policy programme of Serbia adopted in 1844 under the leadership of the Minister of Interior Ilija Garašanin, which has remained until today the foundation of this country's policy toward neighbours, was published for the first time in the Belgrade paper called Delo, book 38 of 1906. Matica brings the complete text of this key document of the Serbian foreign policy published in Delo together with the text of the Polish historicist PhD P. Žurek on the genesis of the Načertanije .

Srbija se mora i u tom smotreniju u red ostalih evropejskih država postaviti, stvorivši jedan plan za svoju budućnost, ili tako reći da sastavi sebi jednu domaću politiku po koje glavnima načelima treba Srbija kroz više vremena stalno da se vlada i sve svoje poslove po njima postojano da upravlja.

Dviženije i talasanje među slavenima počelo je već i zaista nikad prestati neće. Srbija mora ovo dviženije a i rolu ili zadatak, koji će ona u tom dviženiju za izvršenje imati, vrlo dobro upoznati.

* Svaka dobro uređena država ima određen program svoje politike kako unutrašnje tako i spoljašnje, često puta predviden na decenije a po nekad i na stotinu godina. Taj program ostaje stalan u glavnim osnovima svojim, a menjaju se samo sredstva, kojim se privodi u delo ili ljudi iz političke stranke, koji

Ako Srbija dobro projesapi šta je ona sad? U kakvom se položaju nalazi? I kakvi nju narodi okružavaju? To se ona mora uveriti o tome, da je ona još mala, da u ovom stanju ostati ne sme, i da ona samo u sojuzu sa ostalim okružavajućim je narodima za postići svoju budućnost svoj zadatak imati mora.

Iz ovoga poznanja proističe čerta i temelj srpske politike, da se ona ne ograničava na sadašnje njene granice, no da teži sebi priljubiti sve narode srpske koji ju okružavaju.

ga izvode. Na taj način održava se stalnost u spoljnim odnosima jedne države i pojedini politički radnici stupajući na čelo uprave spoljne politike nastavlja-ju posao onde, gde je njihov prethodnik stao. Jedan političar, vodeći spoljnu politiku svoje otadžbine, prema političkim prilikama u zemlji i van zemlje, uspeva više ili manje da uradi na ostvarenju dotičnoga programa ili zavetne misli. Kako takvi programi obično sadrže bitne interese dotične države ili naroda, to se oni ne menjaju u osnovu svome dotle dok se u delo ne privedu. Oni se mogu proširivati, mogu se menjati putevi i načini kojima se ostvaruju ali programi ostaju stalni.

Da li danas Srbija ima takav program ili ne, ne znam, ali meni je došao do ruku program spoljne politike Srbije, koji je pre šezdeset i jednu godinu sastavio stari državnik srpski Ilija Garašanin. Nama, potomcima onih ljudi koji su radili na interesima Srbije i srpskoga naroda oko pedesetih godina devetnaestoga stoleća, neće biti na odmet da vidimo kako je taj retki državnik i političar srpski shvaćao u ono vreme spoljnu politiku srpske države, a kako interese srpskoga naroda. Iz tih razloga i predajem javnosti ovaj program od reči do reči, onako, kako ga je napisao sam njegov autor. Napominjem samo to da na poledini toga programa piše:

Delo knj. 38.

„Uvod po kome su dalja dejstvija sljedovala“. Uz to još da kažem da se Ilija Garašanin stalno u vođenju politike Srbije držao toga programa kako za vlade kneza Aleksandra Karadordevića, tako i za vlade kneza Mihaila.

Mil. Vukićević

Ako Srbija ovu politiku krjepko ne bude sledovala, i što je gore, ako je odbaci te ne sočini ovom zadatku dobro razčišljen plan, to će ona od inostranih burja kao mala lađa ovamo i onamo bacana biti, dok najposle na kakav golem kamen ne nameri, na kome će se sva razdrobiti.

Za ovaj plan prirodi shodne srpske politike nešto prineti i pri-ugotoviti jest što mi ovde želimo i kušamo.

Politika Srbije

Tursko carstvo mora se raspadati, i to raspadanje može se samo na dva načina dogoditi:

1. Ili će carstvo to biti razdeljeno; ili
2. Biće ono na novo sazidano od svojih hristijanskih žitelja.

Primječanija o razdeljenju carstva

U slučaju ovom nećemo opširno govoriti, no samo to primjetiti moramo da bi pri ovom događaju Rusija i Austrija glavne role igrati morale, jer su one susedne i graničeće sile.

Ove dve sile lako bi se mogle pogoditi i složiti, koje će zemlje i predjele kojoj pripasti. Austrija samo za pritjažavanjem zapadnih, a Rusija za osvojenjem istočnih zemalja težiti može. I po tome može biti da bi prava linija od Vidina do Salonika povučena, mogla ovo pitanje na zadovoljstvo obadveju strana rješiti.

Tako dakle u slučaju razdeljenja, svi Srbi samo Austriji pali bi u djel.

Austrija i Rusija znadu to odveć dobro da tursko carstvo kao takovo, dugu budućnost neće imati. Obe države ovu priliku upotrebljuju da učine svoje granice što skorije raširiti. Obadve one na tome rade svakojako, da preduprede i prepreče da se na mesto turskog drugo hristijansko carstvo izrodi; jer bi onda za

Rusiju iščezla lepa nadežda i prijatan izgled, da će Carigrad uzeti i držati, koje je njen najmiliji plan od Petra Velikoga; a za Austriju porodila bi se otud grozeća opasnost da će južne slovene svoje izgubiti.

Austrija dakle mora pod svima opstojateljstvima biti neprestano neprijatelj srpske države: sporazumenije dakle i sloga sa Austrijom jest za Srbe politička nemogućnost; jer bi ona sebi s tim sama uže na vrat bacila.

Samo Austrija i Rusija mogu raditi o propasti i razdeljenju turskog carstva. One se o tome brinu. Rusija ovo stanje već od mnogo godina prepravlja i priugotavljava. Sad već i Austrija ne može inače, nego mora i ona pomagati i za sebe gledati kao što je i pri razdeljenju Poljske činila. Prirodno je da se sve ostale sile pod predvoditeljstvom Francuske i Engleske ovom raširavanju i povećanju Rusije i Austrije protive. One će može biti smatrati za najbolje sretstvo, kojim bi se razdeljenje ovo predupređiti moglo, da se tursko carstvo u jednu novu nezavisnu hristijansku državu promeni, jer ovako bi se prazno mesto posle propasti Turske ispunilo i tako bi se samo moglo ravnovjesije evropejsko u celosti zadržati. Osim ovoga druge pomoći nema.

Srpska država, koja je već srećno počela, no koja se rasprostraniti i ojačati mora ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13-oga i 14-oga stoljetija i u bogatoj i slavnoj srpskoj istoriji. Po istoriji ovoj zna se da su srpski carevi počeli bili grčkome carstvu mah otimati i skoro bi mu konac učinili te bi tako na mesto propadšeg istočno-rimskog carstva srpsko-slovensko carstvo postavili i ovo naknadili. Car Dušan Silni primio je već grb carstva grčkog. Dolazak Turaka prekinuo je ovu promenu i preprečio je ovaj posao za dugo vreme, no sad, pošto je sila turska slomljena i uništena tako reći, treba da počne isti onaj duh djejtstvovati, prava svoja na novo tražiti, i prekinuti posao na novo nastaviti.

Ovaj temelj i ove osnove zidanja carstva srpskog valja dakle sad od razvalina i nasutima sve većma čistiti i sloboditi, na vidik izneti i tako na ovako tvrdom i stalnom istoričeskom fundamantu novo zidanje opet preduzeti i nastaviti. Črez to će ovo predprijatije u očima sviju naroda, a i samih kabineta, neiskazanu važnost i visoku vrednost zadobiti; jer ćemo onda mi Srbi pred svet izići kao pravi naslednici velikih naših otaca, koji ništa novo ne čine no svoju dedovinu ponavljaju. Naša dakle sadašnjost neće biti bez sajuza sa prošlošću nego će ova sačinjavati jedno zaviseće, sastavno i ustrojeno celo, i za to Srpstvo, njegova narodnost i njegov državni život stoji pod zaštitom svetog prava istoričeskog. Našem teženju ne može se prebaciti, da je ono nešto novo, neosnovano, da je ono revolucija i prevrat, nego svaki mora priznati da je ono politički potrebno, da je u prastarom vremenu osnovano i da koren svoj u predašnjem državnom i narodnom životu Srba ima, koji koren samo nove grane tera i na novo procvetavati počinje.

Ako se novo preporođenje srpskog carstva s ove tačke smatra, onda ćedu i ostali Južni Slaveni ideju ovu vrlo lako razumeti a i s radostiju primiti, jer valjda ni o jednoj evropejskoj zemlji ne živi tako spomen istoričeske prošlosti kod naroda, kao kod Slovena turskih, kod kojih je živo i vjerno opominjanje sviju skoro slavnih muževa i događaja istorije njihove još i danas. A zato se može sigurno računati da će posao ovaj u narodu dragovoljno primljen biti i nisu potrebna desetoljetna djejtvovanja u narodu da bi on samo korist i polzu ovog samostalskog vladanja razumeti mogao.

Srbliji su se među svima Slovenima u Turskoj prvi sobstvenim sretstvima i snagom za svoju slobodu borili; sljedovatelno oni imaju prvo i puno pravo k tome da ovaj posao i dalje upravljaju. Već sad na mnogim mestima a i u nekim kabinetima predvide i slute to: da Srbima velika budućnost predstoji i to je ono

što je pozornost cele Evrope na Srbiju navuklo. Kad mi ne bi dalje mislili nego samo na knjaževstvo kao što je sad i kad ne bi u ovom knjaževstvu klica budućeg carstva srpskog ležala, onda ne bi se svet više i duže sa Srbijom zanimalo nego što je sa Moldavskom i Vlaškim knjaževstvima činio, u kojima nema samostalno načelo života i koje se dakle samo privjesci Rusije smatraju.

Nova srpska država na Jugu podavala bi Evropi sve garancije da će ona biti vrsna i krjepka država i koja će se moći među Austrijom i Rusijom održati. Geografičeskoje položenije zemlje, površina zemaljska, bogatstvo na prirodne proizvode i vojni duh žitelja, dalje uzvišeno i vatreno čuvstvo narodnosti, jednako poreklo, jedan jezik - sve to pokazuje na njenu stalnost i veliku budućnost.

O sredstvima, kojima bi se cjel srbska postići mogla

Kad se sa opredjelenošću zna šta se hoće i kad se stalno i krepko oće, onda ćedu se sredstva za postizenje naznačene cjeli potrebna kod jednog sposobnog praviteljstva i lako i skoro naći, jer narod je srpski tako dobar da se s njim sve, no samo razumno postići može.

1. Uvodna sredstva

Da bi se opredjeliti moglo šta se učiniti može i kako se u poslu postupati ima, mora praviteljstvo znati u kakvom se položeniju svagdar nalaze narodi raznih provincija Srbiju okružavajućih. Ovo je glavno uslovije tačnog opredelenija sredstvâ. Za ovu cjel treba pre svega oštroomne, od predponjatija ne zauzete i praviteljstvu vjerne ljude kao ispitatelje stanja ovih naroda i zemalja poslati i ovi bi morali posle svog

povratka tačno pismeno izvjestije o stvari dati. Naročito treba se izvestiti o Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Sjevernoj Albaniji. U isto vreme nužno je da se tačno poznaje i stanje Slavonije, Horvatske i Dalmacije a razume se da u ovo spada ju i narod Srema, Banata i Bačke.

Ovim agentima nužno je dati nastavljenija kojim će načinom ove zemlje obići i proputovati. Između proćeg treba im naznačiti koja mesta i koja lica treba naročito da upoznadu i da izvide. Pored materijalnih inštrukcija treba im dati jednu obštu, glavnu inštrukciju, u kojoj ćedu biti sljedujuće tačke opredjeljene koje će ti ispitatelji ispuniti morati.

1-vo Rasuđavaćedu političesko stanje zemlje, osobito partije u njoj nalazeće se; kupićedu beleške po kojima bi se narod bolje upoznati i ćuvstva srca njegovog, dakle tajne želje njegove saznati mogle; no pre svega naznaćićedu ono što se kao pripoznata i već javno izrećena narodna potreba smatrati mora.

2-go Naročito treba paziti na vojeno stanje naroda i zemlje: kao na ratni duh, naoružanost naroda; posle ćislo i raspoloženje pravilne vojske; gdi se nalaze ratni magazini i arsenali; gdi se u zemlji proizvode ratne potrebe kao džebana i oružje, ili odkud se dobijaju i u zemlju unose i t. p.

3-će Soćinićedu opisanije ili karakteristiku i spisak od najvažnijih i najveći upliv imajućih muževa, ne izuzimajući iz toga ni one koji bi protivnici Srbije bili.

4-to Šta se u kojoj provinciji o Srbiji misli, šta narod od Srbije oćekuje, i šta li ljudi od nje žele i ćega se od nje boje.

Naravno se još ovom nastavljeniju i to dodati mora šta svaki izaslanik o srbskoj politici za sad kazati i saobštiti sme i može; koje i kakve nadežde probuditi sme i našto pozornost i vnimanije osobito ondašnjih prijatelja Srbije obratiti mu valja.

Najpre da označimo naša otnošenija sprama Bugarske

Bugarska je između sviju slavenskih zemalja najbliža slavnome gradu carstva turskog; najveća čast ove zemlje lako je pristupna; ovde se nalaze najvažnije vojene pozicije Turaka i veća polovina njihove vojske. Ni u kojoj drugoj evropskoj zemlji ne drži se Turčin da je tako siguran i još i sad gospodar, kao u ovoj; osim toga su Bugari skoro svi oružja lišeni, i naučili su već slušati i raditi, pokornost i posao ušli su kod njih u običaj. - No ova primjećanija ne treba da nas poremete da pravu vrednost Bugara ne pripoznamo, ili što je još gore da ih prezremo. Istina je to po nesreći, da Bugari premda su najveća grana slovenskog naroda u Turskoj; skoro nikako poverenje nemaju u svoju sobstvenu snagu i samo na spoljašnja iz stranih zemalja (Rusije) dolazeća potsrekanija usuđuju se oni upuštati se u pokušenija osloboditi se. Rusiju smatraju oni svagdar kao silu koja najviše za njiovo izbavljenje i oslobođenje učiniti može i oće. Osim što bi Rusija sama za sebe radila i Bugarima umesto turskog svoj jaram mnogo rapaviji nabacila, no ona se ni inače, kao što se je pokazalo, ne sme usuditi neposredstveno sa svojom vojskom Bugarima u pomoć priteći, jer je Evropa već upoznala pravu narav onih tobož blagorodnih namjera ruskih u smotreniju Turske, i zaista bi se osobiti evropejski rat izrodio kako bi Rusija još jedan put preko Dunava preći htela. Iz tog uzroka Rusija se stara da posredstvom drugih djeluje i to proizvede što sama neposredstveno ne može. Tako je bio knjaz Mihailo u ovom poslu njihovo bezvoljno orudije, i ona će zaista želiti da se povrati onom planu, koji je sredstvom knjaza Mihaila u djelo privoditi počela bila.

No budući da praviteljstvo knjaza Aleksandra ne pritjažava povjerenje Rusije, jer se ono ne da kao slepo orudije njeno

upotrebiti, to se dakle Rusija vidi primorana da o prevratu sadanjeg praviteljstva radi, kako bi posle njegovog padanja jedno praviteljstvo za svoje planove ustanoviti mogla.

Sva pokušanja za prevariti Rusiju i nju o tom uveriti da će sadanje praviteljstvo sledovati njenim planovima, bila bi posvje bezuspješna. Kad samo Rusija primeti da se u Srbiji samostalni narodni duh probuđuje, ondaj ona neće verovati nikakvim predloženijama koja bi joj se činila; jer Rusija je mnogo lukavija nego da bi se dala u jednu zamku uplesti, koja je protivna njenim namjerenijama. Šta više i to se još daje misliti da bi Rusija sve teženje Srbije za stupiti u tešnji sojuz i sporazumljenje sa ostalim turskim Slovenima, ako bi ih samo saznala, samo na to upotrebila, da one ljude, koji bi ovaj posao upravljali Turskoj, Austriji i ostalim vladjenijama izdade, kako bi črez to Evropu uverila da to nije Rusija nego buntovna i njoj protiveća se Srbija koja ovakva prevratna teženja podpomaže. No pored svega toga Rusija će se rado o ovim sporazumjenijama izvestiti dati, da bi tako trag i tečaj njihov poznati i ove malo po malo za sebe uzeti i upotrebiti mogla.

I koliko god se Srbija samostalnjia upravljala bude, to će sve manje povjerenje kod Rusije imati, i ako Rusiji nikako za rukom ne ispadne da to stanje u Srbiji promeni i takovu samostalnu politiku Srbije uničtoži, ona će se tada jamačno truditi da sve turske Slavene od Srbije odvrti, da njih sve između sebe razdvoji i u neslogi zadrži, a sama će sa svakom pojedinom granom po osob u otkošenje i sporazumljenje stupiti. Ako se dakle Srbija pri ovom uticanju ne pokaže djeateljnjia i revnostnjia nego Rusija, to će nju ova pobjediti i preteći.

Pri ovom delu treba se obmana čuvati. Rusija se nikad pred Srbijom poniziti neće, i ako ona vidi da Srbija neće njoj sasvim odano i bez uslovija služiti, to će ona sva uslovija gordo i sa preziranjem odbaciti. Ta ona je zaista i mudre sovjetje sobstvenih

svojih diplomata kao jednog Livena, žestoko odbacila, upravo zato što su ovi samo privremeno popuštanje predlagali; može li se dakle misliti da će se ona prema stranim povodljivija pokazati nego prema svojim sobstvenim i vjernim služiteljem? - No najposle kad se u Srbiji ne bi niko nalazio, koji bi se Rusiji bezuslovno predati hteo, i kad bi Rusija primorana bila sa onima raditi, koji joj samo pod uslovijama služiti žele, ondaj se ona ne bi zatezala i sa ovim sojuziti se i raditi, jer ona najposle ne bi mogla nikad Srbiju sa svim ostaviti no dokle god nalazi ona ljude u Srbiji koji se njoj bezuslovno povinjuju i nju slušaju, to će ona svagdar takove Srbe pretpostavljati onim prvim i pravim patrijotama.

Rusija ne da sebi od tako male države, kao što je Srbija, usloviya pripisivati; ona zahteva da se njeni sovjeti kao zapovesti bezuslovno slušaju, i oni koji njoj služiti žele moraju se njoj sasvim i predati. Istina ona se po dekada čini da prima sve da joj služe, ali ona ih ni u što ne upotrebljava, jer jedni ne pritežavaju njeno povjerenje, i tako, črez ovakav njen način postupanja, svaka prilika izčezava za moći nju prevariti.

Ako Srbija želi iz sadanjeg potčinjenog stanja izvući se i cela moraće se truditi da malo po malo političesku moć Turske uničtožavajući, sebi je prisvoji; jer upravo ovo je ona tačka, u kojoj je srpska i ruska politika sukobljavaju, pošto i Rusija na oslabljenje političeske sile carstva turskog radi. No iz ovog saglasiya ipak nikako ne sljeduje da su cjel i namera obadveju ona ista, i da po tome njihova politika u harmoniji i soglasiju biti mora.

U kratko da reknemo: Srbija mora nastojavati da od zdaniya Turske države samo kamen po kamen oceppljuje i prima kako bi od ovog dobrog materijala na starom i dobrom temelju starog carstva srpskog opet veliku novu srpsku državu sagraditi i podignuti mogla. - Još sad dok je Srbija pod turskom vladom, daje se ovo sazidanje priugotoviti i prepraviti, jer se ovakvi poslovi ne mogu u poslednjem magnoveniju preduzimati i svršiti. -

Govoreno je ovde o naravi ruske i srbske politike opširnije, a to upravo za to što je Bugarska ona zemlja u kojoj se ruski i srpski upliv najviše i najpre susretati mora.

Mi smo ovde mnogo o tom govorili i dokazivali iz kog uzroka srbska politika ne može se soglasiti sa onom ruskom; no mi u isto vreme i to kažemo, da Srbija ni s kim lakše ne bi mogla svoju cjel postići no u soglasiju s Rusijom, ali to samo ondaj kad bi Rusija savršeno i potpuno primila i uslovija Srbije, koja bi prednavedenu nameru t. j. budućnost njenu u prostranom smislu osiguravala. Jedan sojuz između Srbije i Rusije bio bi zaista najprirodniji, no da se taj učini od same Rusije zavisi, i Srbija treba da ga primi s raširenim rukama, ali svagdar pošto se uvjeri da Rusija svesrdno i iskreno predlaže, koje će samo ondaj moći biti, ako ona od dosadanje svoje sisteme odstupi t.j. ako uzdrži da je za prirodni sojuz sa Srbijom makar i malom, njega sa Austrijom, za koju ona zapadne Slavene i čuva. Premda se ja ne nadam da će se Rusija ikada hteti Srbiji iskreno prikloniti, ipak nužno je to ovde spomenuti od kakve bi to polze za Srbiju bilo, i da takovo pojavljenje trebalo bi odma upotrebiti, jer i ako je tako mnogo govoreno protiv Rusije nije to iz mrzosti činjeno koliko iz nužde na koju nas je sama Rusija tolikim svojim postupcima nagnala.

Još nekoliko reči o Bugarskoj pa ćemo dalje preći. Ako smo mi raspoloženje duha narodnog u Bugarskoj dobro poznali, i ako nismo ona rodoljubiva sredstva koja on prijažava otveć malo uvažavali, onda moramo kazati da ovde veća usiljavanja za oslobođenje otačestva od turskog jarma još su daleko. I opet Rusija glavna svoja teženja ovamo upravlja, jer bo je ova zemlja upravo pred vratima Carigrada i na njenom putu k ovome položena; no i otnošeniju k Srbiji, Bugarska isto to položeniye i značenje ima koje i za Rusiju. Ako Rusija samo još nekoliko godina ovako u Bugarskoj dejstvuje, kao što je do sad radila i ako

za ovo vreme Srbija ostavi da Rusija radi tamo bez da i Srbija što čini, zaista će međutim Rusija toliko uspjeti da neće ni malo više trebati srbskog upliva u Bugarskoj. - Neka ovo za Srbiju bude znak i opomena i neka ona ne zaboravi da samo ondaj političesko prijateljstvo očekivati može ako smo ljubav našu prema prijatelju već od pre posvedočili i dokazali, Srbija mora za Bugarsku nešto učiniti, pošto ljubav i pomoć mora biti vzajmna.

Pošto smo dakle položenje za današnju Bugarsku i njenu veliku znamenitost za Srbiju ukratko označili i pošto smo ruski upliv koji tamo vlada nešto spomenuli, prelazimo k tome da načertamo nekoliko uvodnih sredstava za to kako valja srpski upliv u Bugarskoj utemeljiti.

1. Bugari nemaju vaspitajuća i učebna zavedenija, za to trebalo da Srbija svoje škole Bugarima otvori, i osobito da nekoliko blagodjejanija za Bugare imade, u Srbiji učeće se naredi.

2. Bugarsko sveštenstvo je ponajviše grčko, a ne narodno bugarsko; za to bi vrlo poželateno i polezno bilo da bi neko čislo mladih Bugara bogosloviju u Srbiji svršilo, pa kao sveštenici u njihovo otečestvo među svoj rod se vratilo.

3. Valjalo bi štampati bugarske molitvene i druge crkvene knjige i bugarska djela u Srbiji; ovo važno sredstvo Rusija već odavno upotrebljava, i Srbija mora gledati da Rusiju u tome preteče.

4. Potrebno je da pouzdani i sposobni ljudi putuju po Bugarskoj, koji bi pozornost bugarskog naroda na Srbiju obratili i u njemu prijateljska čuvstva prema Srbiji i srpskom praviteljstvu probudili, a zajedno i nadeždu oživljavali da će Srbija zaista Bugarima za njihovo izbavljenje u pomoć priteći i za njihovu sreću starati se.

O POLITIKI SRBIJE U SMOTRENIJU BOSNE, ERCEGOVINE, CRNE GORE I SJEVERNE ALBANIJE

Kad mi površinu i geografsko položenje ovih zemalja, ratni duh njihovi žitelja, i ono mjenije i način mišljenja njihov u bliže rasmotrenije uzmemo, mi ćemo lako na tu misao doći da je ovo ona čast carstva turskog, na koju Srbija najveći upliv imati može. Stalno opredjeljenje i uređenje ovoga upliva čini nam se da je za sad (1844) glavni zadatak srpske politike u Turskoj.

1. Kad dva susedna naroda među sobom užu i tešnji sojuz zaključiti žele to se pre svega granica koliko je bolje otvoriti mora, da bi se neprestano saobraćanje što je više možno olakšalo i živim učinilo. No Srbija se od ovih svojih sunarodnika u Turskoj kao nekim hineskim zidom odelila, i saobraštenije je na toliko samo malo mesta dozvolila, da ima kuća u većim varošima, koje više vrata imaju za ulazak i izlazak ne želi knjažestvo srpsko. Za to neka straže na granicama istina ne umale, no da se mesta sastanaka, izlaska i ulaska na srpskoj granici umnože sprama Bosne. A zašto ne i Bugarske?

Uvedeni sastav odjeljenja mogao je u svoje vreme polezan biti; no tu sistemu i sad još zadržati značilo bi toliko koliko Srbiju usamljivati i zatvarati, a to je njenoj budućnosti i njenom napretku sa svim protivno.

2. Treba na to ići da se dva naroda istočno pravoslavna i rimokatolički među sobom u svojoj narodnoj politici razumedu i slože, jer samo tako može se sa dobrim uspjehom ova politika sledovati.

Srbije je dužnost da glavne osnove ove politike obadvema časovima naroda ondašnjih predloži, jer ona u ovom djelu može sa važnošću postupati koje ona po pravu diplomatski priznati i po mlogodišnjem iskustvu činiti je dužna. - Jedan od glavnih

osnova naznačava se: načelo pune vjerozakonske slobode. Ovo načelo moraće svima Hristijanima a ko zna da po vremenu i nekim muhamedancima? Dopasti se i zadovoljiće ih. No kao najglavniji i osnovni zakon državni mora se predstaviti i utvrditi u tome: da knjažesko dostoinstvo mora biti nasledstveno. Bez ovoga načela, koje sačinjava jedinstvo u najvišem državnom dostojanstvu, ne može se stalan i postojani državni sojuz među Srbijom i ostalim susjednim Srbima ni pomisliti.

Ako Bošnjaci ne bi ovo primili, to bi otuda kao sigurno sljedovalo raskomadanje Srbalja na provincijalna mala knjažestva pod osobitim vladajućim familijama koje bi nepremjeno tuđem i stranom uplivu (bile) predale; jer bi one među sobom sarevnovale i jedna drugoj zavidile. Ove familije nikad se ne bi dale više do toga dovesti da interes svoje koristi kakvoj drugoj familiji na žertvu prinesu, pa baš ni onda kad bi od takvog požrtvovanja napredak sviju ovih naroda zavisio.

Iz ovih osnovopoloženija sleduje, da, ako bi se pre ovog opšteg sojedinjenja Srpstva što osobito u Bosni preobražavati počelo, da se to preobraženje tako čini kako bi ono samo služilo kao priugotovljenje za ono opšte sojedinjenje sviju Srbalja i provincija u jedno, kojim jedinim načinom može se računati na postizanje one velike cjeli i onog interesa koji e svima ovim Srbima jednak. - Ja ovde Srbiju samo za to napred stavljam, što ona jedina može tu stvar priugotvljati i dužna je neprestano negovati do vremena koje će doneti izvršenje ovog plana, i koje vreme da bi sazrelo Srbija će na tome raditi. - Ko god dakle ovom narodu dobra želi on ne sme Bošnjacima nasledstveno knjažesko dostoinstvo preporučivati. U takom slučaju neka bi se među tim izbirali najvažniji ljudi iz celog naroda i to ne za celi život, no na izvjestno vreme, koji bi kao neki sovjet obrazovali. Sa ovakvom makar provincijalnom i odeljenom vlastiju, ostao bi otvoren put za napredak; lako bi se ondaj Srbija u svoje vreme

sa Bosnom tešnje sojuziti i skončati mogla, jer onda ostaće ovaj sojuz mogućan i vjerojatan.

Treće osnovno načelo ove politike jest: jedinstvo narodnosti, kojeg diplomatički zastupnik treba da je pravlenije knjažestva Srbije. K ovome treba dakle učiniti da se Bošnjaci i ostali Slaveni i kod ovog treba zaštitu i svaku pomoć da nađu kad god se o tom radilo bude ovog načela vrednost pokazati. Srbija u ovom smotreniju mora se o tom uvjeriti da je ona prirodna pokroviteljica sviju turskih slavena i da će du samo onda kad ona dužnost ovu na sebe uzme, ostali slaveni njoj pravo to ustupiti da ona u imenu njihovom nešto kaže i čini. Ako bi Srbija svojim sosjedima taj nesrećni i zli primjer davala da ona samo na sebe misli, a za nevolju i napredak ostalih ne bi marila, nego bi to ravnodušno smatrala, to bi ovaj jamačno i ovi samo njenom primjeru sljedovali, ne bi je slušali, i tako bi u mesto sloge i jedinstva nastupilo nepovjerenije, zavist i nesreća.

3. Ujedno nužno je i to, da se ne samo svi osnovi zakona Ustav i sva utrojenija glavna knjažestva Srbije u Bosni i Hercegovini među narodom rasprostranjavaju, nego još i to da se za vreme na nekoliko mladih Bošnjaka u srpsku službu državnu primi da bi se ovi praktično u političeskoj i financijalnoj struci pravlenija, u pravosudiju i javnom nastavljeniju obučavaju i za takove činovnike prepravljaju koji bi ono što su Srbiji naučili posle u svome otečestvu u djelo privesti mogli. Ovde je naročito nužno to primjetiti: da ove mlade ljude pored ostalih treba osobito nadziravati i vaspitavati tako da njihovim radom sasvim obvlada ona spasitelna ideja opšteg sjedinjenja i velikog napretka.

Ova dužnost ne može se dovoljno preporučiti.

Da bi se narodi katoličeskih veroispovedanija od Austrije i njenog upliva odvrćali i Srbiji većma priljubili nužno je na to osobito vnimanije obraćati. Ovo bi se najbolje postići moglo

posredstvom fratera ondašnjih, između kojih najglavnije trebalo bi za ideu sojedinjenja Bosne sa Srbijom zadobiti. U ovoj celji nužno bi bilo narediti da se po gdi koja knjiga molitvena i pesme duhovne u beogradskoj tipografiji štampaju; posle toga i molitvene knjige za pravoslavne Hristijane, zbirku narodnih pesama, koja bi na jednoj strani sa latinskim a na drugoj sa kirilskim pismenima štampana bila; osim toga mogla bi se kao treći stepen štampati kratka i opšta narodna istorija Bosne u kojoj ne bi se smela izostaviti slava i imena nekih k muhamedanskoj veri prešavši Bošnjaka. Po sebi se pretpostavlja da bi ova istorija morala biti spisana u duhu slovenske narodnosti i sa svim u duhu narodnjeg jedinstva Srba i Bošnjaka. Črez štampanje ovih i ovim podobnih patriotičkih djela, kao i črez ostala nužna dejstvija, koja bi trebalo razumno opredjeliti i nabljudavati oslobodila bi se Bosna od upliva austriskog i obratila bi se ova zemlja više k Srbiji. Na ovaj način bi ujedno Dalmacija i Hrvatska dobili u ruke djela, kojih štampanje je u Austriji nemoguće, i tim bi sljedovalo tešnje skupčanje ovih zemalja sa Srbijom i Bosnom. Na ovo djelo treba osobito vnimanije obratiti i istoriju o kojoj je gore reč dati napisati črez čoveka vrlo sposobnog i duboko pronicavajućeg.

5. Cjela trgovina Srbije spoljašnja nalazi se u rukama Austrije. Ovo je jedno zlo protivu kog tačnija opredelenija ostavljam ljudima od finansije da razčlene, a ja ću samo nešto u tom navesti koliko to mora u ovaj plan ući te da njegovu važnost dopuni. Preko Zemuna sa stranim državama u neposredstveni trgovački sojuz stupiti, ostaće svagdar stvar vrlo mučna. Zbog toga se Srbija pobrinuti mora za nov trgovački put, koji bi Srbiju na more doveo i za nju tamo pristanište stvorio. Ovaki put samo je onaj za sad mogućan koji preko Skadra u Dulcin vodi. Ovde bi našao srpski trgovac sa svojim prirodnim proizvodima u dalmatinskim prirodnim brodarima i trgovcima svoje jednoplemenike a pri tom vrlo vešte i sposobne ljude koji bi ih pri kupovanju stranih

jespapa dobro i pošteno poslužili i na ruci bili. Onda bi dakle nužno bilo srpsku trgovačku agenciju podići i pod odbranu i zaštitu ove prodaju srpskih proizvoda i kupnju francuskih i engleskih espapa staviti.

Pri ovom poslu pravitelstvo bi moralo prvi korak u tome učiniti s tim da izradi i naimenuje jednog trgovačkog agenta u Dulcinu, koji će odande srpskom trgovcu kao prstom pokazati kud treba da ide. Ovaj agent stupivši u saopštenija s našim zemaljskim trgovcima, imao bi zdravo proštudirati način kako bi se onamo s polzom naša trgovina obratiti imala i kad se pravitelstvo osigura o polzama ovim ondaj može črez novine dati objavljivanje polze, koje bi s te strane dolazile našoj trgovini, a to bi značilo upućivati naše trgovce ovom probitačnom mestu. - Ako bi samo nekim trgovcima za rukom ispalo te bi tamo dobro i probitačno poslove svršili, to bi drugi brzo njihovom primjeru sledovao i malo po malo otvorio bi se taj put trgovine bez da bi pravitelstvo neprestano o tom brinulo; jer trgovci bi sami sebi posle put otvarali, a praviteljstveni agent pazio bi samo da naši trgovci ne trpe tamo nikakva ugnjetenija. - Iz ovog naređenja bi sledovalo da bi cijena proizvoda srpskih na Jugu iznošenih podizala se na Severu, a cijena espapa donosećih se u Srbiju sa sevjera padala bi konkurencijom unosećih se espapa sa Juga. Jednim slovom ukratko rečeno Srbin bi ovim načinom skuplje prodavao a jevtinije kupovao.

U političeskom obziru imalo bi ovo sredstvo ne manju važnost, jerbo će se nov agent srpski nalaziti među žitelstvom srpskim i ova prilika prenela bi jači upliv Srbije na sjeverne Arbaneze i na Crnu Goru, a ovo su upravo oni narodi koji imadu ključeve od vrata Bosne i Hercegovine i od samog mora Adrijatičeskog. Postavljanje ove agencije srpske i utemeljenje njeno onamo mi smo uvjereni kao političeski postupak Srbije smatran bi bio od neobične važnosti među onim narodima i tešnji sojuz ovih žitelja sa Srbijom postigao bi se vrlo lako. -

Francuska i Engleska ne samo što se ne bi tome protivile, nego bi to još potpomagale, a Porta takođe ne bi protivna bila, jer s tim bi njeno jedno pristanište na novo procvetalo.

6. Na istočnog vjeroispovjedanija Bošnjake veći upliv imati, neće biti za Srbiju težak zadatak. Više predostorožnosti i vni-manija na protiv toga iziskuje to, da se katolički Bošnjaci zadobi-jedu. Na čelu ovih stoje franjevački frateri. Pored gore spomenu-tog štampanja knjiga ne bi li dobro i sovjestno bilo da se jedan od ovih fratora bosanskih pri beogradskom liceumu kao profesor latinskog jezika i još kakve nauke postavi. Ovaj profesor mogao bi služiti kao posredstvenik između Srbije i katolika u Bosni, jer s tim bi mi prvi povjeritelan korak učinili i s tim dali bi na dokaza-telstvo tolerancije. Zar ne bi mogao ovaj isti frater ustanoviti ovde jednu katoličesku kapelu za ovde živeće katolike, s čim bi se izbe-glo podizanje jedne kapele pod uplivom austrijskim, koje će rani-je ili docnije sljedovati morati. Ovu kapelu mogli bi staviti pod pokroviteljstvo ovde stanujućeg konzulata francuskog.

Ovo bi dalo povoda i priliku francuskom praviteljstvu da se u toj stvari živo zauzme i s tim bi se Srbija oslobodila opasnosti od jedne katoličeske crkve, koja bi pod uplivom Austrije u Beogradu bila.

7. Karadorđe je bio vojni predvoditelj od prirode bogato obdaren i vrlo iskusan; on nije mogao predvideti onu preveliku vojnu važnost koju Crna Gora za Srbiju ima i koju će svagdar imati kad god se o tom stane raditi da se Bosna i Hercegovina od Turske odjele i Srbiji prisajedine. Pohod ovog vojvode na Sjenicu i Novi Pazar još svi Srbi dobro pamte i nije potrebno da mi sljedujući predlog novim dovodima potkrepljujemo. Neka Srbija i u Crnoj Gori primjer Rusije sljeduje i neka dade Vladiki pravilnu svakogodišnju potporu u novcu. - Srbija će na ovaj način za malu cjenu imati prijateljstvo zemlje, koja najmanje 10.000 brdnih vojnika postaviti može.

Ovde moramo još to primjetiti, da odlaganje ove podpore na poslednje magnovenje neće imati poželani uspjeh i sledstvo; budući da će Rusija pravedno moći na svoju mlogodišnju i stalnu potporu pozivati se, a srpski novi predlog moći će kao samo iz nužde učinjeni ocrniti i u podozrenije dovesti; i Crnogorci bi ondaj rekli: Srbi nisu nama pomagali kad smo u nuždi bili, što je dokazateljstvo da nam nisu prijatelji, nego nas samo za sad upotrebiti žele.

Srem, Bačka i Banat

Na prvi pogled moralo bi se misliti da Srbija sa ovim predjelima u najprijateljskijem sojuzu stoji; budući da su njena poreklo, jezik, vjera, prava i običaji jedni i isti sa srpskima u Srbiji. Ako to nije tako, ondaj pričina toga bar od časti na samu Srbiju spada; jer se ova nije dovoljno trudila o tom da prijateljstvo ovih Srba zadobije. No nadati se treba da će pokraj sveg neprijateljskog upliva Austrije ovo pogrešno otkošenje s vremenom predstati i popravljen biti i to u onoj meri u kojoj knjaževstvo Srbije sve više i više kao dobro uređena, pravedna, krjepka i izobražena država pokaže se. - Za sada ako ništa više trebalo bi bar upoznavati se s važnijim ljudma ovih provincija, i jedne srpske važne novine onamo ustanoviti koje bi pod konstitucijom mađarske mogle polezno dještovati u interesu srpskom i koje imale biti uređivane čez vrlo iskrenog čoveka kao na primjer G. Hadžića ili njemu podobnog.

O sojuzu sa češkim Slavjanima

O ovim Slavenima nećemo ovom prilikom mnogo govoriti ne samo što oni ne bi spadali u ovaj plan, nego za to što bi se po mlogima u početku kao jedna nepraktičnost učinila. Za to mi

prelazeći to u kratko, i ostavljajući da se interesi koji bi se od ovog sojuza imali, upoznadu u izvršeniju samog ovog plana, mi za sada samo toliko preporučujemo, da je nužno početi upoznavati Srbiju sa Slavenima Česke, Moravije i Slovačke i to na jedan vrlo predostrožan i odveć mudar način kako to ne bi moglo Austriji u oči pasti.

NAPOMENA

Preuzeto iz: *Delo*, list za nauku, književnost i društveni život, knj. 38, Beograd, 1906.